

Cele i skutki rozdwojenia sejmiku podolskiego w 1786 roku

Walka na sejmikach poselskich może być rozpatrywana przez pryzmat starć lokalnych polityków¹.

Ciekawsze jednak jest śledzenie dążeń do zdominowania składu izby poselskiej przez główne stronnictwa polityczne. O metodach walki politycznej na sejmikach napisano wiele, przedstawiając sposoby zdobywania poparcia, mobilizowania szlachty do udziału w obradach i dyskusji czy dochodzenia do kompromisów przy doborze kandydatów i ustalaniu tekstu instrukcji². Tu należy wspomnieć, że w okresie saskim częstym zjawiskiem było zrywanie tych sejmików, na których przewagę zdobywała opozycja. Stąd w 1752 roku, dzięki masowemu zastosowaniu tej metody, do sejmu dostało się ledwo 102 posłów, wśród których stronnicy dworu mieli pełną przewagę³. Zwrócono też uwagę na wzrost aktywności politycznej szlachty w czasach stanisławowskich, co zaznaczyło się zwiększeniem, nawet czter-, pięciokrotnym, liczby uczestników sejmików poselskich. Wynikało to z odzyskania przez sejm znaczenia, co zmuszało króla i magnatów do podejmowania ostrej walki o mandaty⁴. Nie było to jednak równoznaczne z forsowaniem swojego programu w instrukcjach sejmikowych.

¹ Często ta rywalizacja wynikała z konieczności zaznaczenia swojej obecności, co zmusiło w 1781 roku Józefa Niesiołowskiego i Konstantego Jeleńskiego do wystąpienia na sejmiku deputackim przeciw Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi. H. RZEWSKI: *Pamiętnik Soplicy*. Oprac. Z. LEWINÓWNA. Warszawa 1978, s. 51.

² W. FILIPCZAK: *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780—1786*. Łódź 2012; W. KRIEGSEISEN: *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1991.

³ W. KONOPCZYŃSKI: *Sejm grodzieński 1752 roku*. Lwów 1907, s. 71.

⁴ A. LITYŃSKI: *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią. Zagadnienia wybrane*. W: *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*. Warszawa 1996, s. 136; E. ROSTWOROWSKI: *Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty*. „Kwartalnik Historyczny” 1987, R. 94, nr 3, s. 19. Ten wzrost liczby uczestniczących w sejmikach mógł też być wynikiem fałszowania podpisów, zob. A.B. ZAKRZEWSKI: *Kierowanie*

W akcjach sejmikowych czasów stanisławowskich upowszechnił się proceder rozdawania sejmików. Stało się to możliwe dzięki odbywaniu większości sejmów pod łaską konfederacji, co pozwalało na ominięcie rugów poselskich obowiązujących na sejmach zwyczajnych. Rozdawanie sejmików poselskich przybrało w 1776 roku charakter centralnie sterowanej akcji politycznej, pozwalającej na eliminowanie przeciwników i przekonanie społeczeństwa o konieczności współpracy z dworem⁵. Przed tym sejmem zdecydowano się na rozdwojenie aż 14 sejmików, czemu często towarzyszył rozlew krwi⁶. Powodzenie tego planu stało się możliwe dzięki obecności wojsk rosyjskich oraz zawiązaniu konfederacji przedsejmowej pod łaską Andrzeja Mokronowskiego⁷. W późniejszych latach nie dochodziło już do tak jawnego naruszania prawa, chociaż zdarzały się ostre starcia w czasie sejmików⁸

obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI—XVIII w.). „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, t. 5, s. 140.

⁵ „Wydaje się, że [...] dwór nie był zainteresowany ściślejszym uregulowaniem sejmików [...]. Stosowanie, zresztą dość rzadko, »rozdawania« sejmików było elementem polityki »sterowania« demokracją. Eliminując szczególnie źle widzianych przeciwników na rugach, król starał się przekonać szlachtę o niemożności zdobycia mandatu wbrew wyraźnemu stanowisku monarchy”. W. FILIPCZAK: *Rugi poselskie i losy „rozdwojonych” sejmików przedsejmowych w latach 1778—1786*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. 49, z. 1—2, s. 84.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłowskie (dalej: A. Radz.), dz. II, t. 21, nr 3121, *Manifest obywateli pow. słonimskiego przeciw najściu wojsk rosyjskich na sejmik poselski*; AGAD, Zbiór Popielów (dalej: Zb. Pob.) 114, k. 34—36, P. Rościszewski z Ciechanowa do Jacka Ogrodzkiego 15 VI 1776; *Relacja, jaka być powinna o Sejmie 1776*. W: *Anexa do Dzienników i Pamiętników [...] Stanisława Lubomirskiego*, AGAD, Archiwum Publiczne Potoczkich (dalej: APP) 313, t. IX, s. 114—116; por.: Z. ANUSIK, A. STROYNOWSKI: *Rościszewski Piotr Paweł*. W: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB). T. 32. Kraków 1990, s. 281—282; M. CZEPE: *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*. W: PSB. T. 35. Warszawa 1994, s. 164; W. KRIEGSEISEN: *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej...*, s. 263; Z. ZIELIŃSKA: *Sapieha Aleksander*. W: PSB. T. 34. Wrocław 1993, s. 566. Prawny charakter sejmików królewskich potwierdziły sancja konfederacji Mokronowskiego, zob. W. FILIPCZAK: *Sejm Rzeczypospolitej w dobie stanisławowskiej*. W: *Między konstytucją Nihil Novi a ustawodawstwem nowoczesnej demokracji. Parlamentaryzm polski XVI—XX wieku. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej odbytej w Radomiu w dniach 12—13 października 2005 roku*. Red. H. GMITEREK, S. PIĄTKOWSKI, J. WRONA. Radom 2005, s. 70.

⁷ „Dn. 23 VIII 1776, na trzy dni przed otwarciem obrad sejmowych, zawiązana została w RN konfederacja z udziałem króla, do której zaraz przystąpili liczni senatorowie i posłowie. Marszałkiem konfederacji kor. i sejmu wybrany został Mokronowski. Uznano tych posłów z rozdwojonych sejmików, którzy przystąpili do konfederacji. Opozycyjnych, nie przeprowadzając rugów, nie dopuszczono do izby [...]. W oczach pokonanej opozycji ów »straszny sejm« był gorszy od sejmu Ponińskiego”. J. MICHAŁSKI: *Stanisław August Poniatowski*. W: PSB. T. 41. Warszawa 2002, s. 620. Por. R. BUTTERWICK: *Stanisław August a kultura angielska*. Warszawa 2000, s. 269; W. KALINKA: *Sejm Czteroletni*. T. 1. [Wyd. 4]. Warszawa 1991, s. 133; E. ROSTWOROWSKI: *Mokronowski Andrzej*. W: PSB. T. 21. Wrocław 1976, s. 586—593.

⁸ W 1784 roku w Kamieńcu Podolskim doszło do krwawego starcia partii Franciszka Piusa Boreyki ze stronnikami cześnikowicza Aleksandra Potockiego, zob. Biblioteka Kórnicka (dalej: BK), rkps 1331, k. 60, *Gazeta pisana z Warszawy, 28 VIII 1784*. Wygrał Aleksander Potocki dzięki popar-

czy nawet ich rozdwanie, ale było to odejściem od koncepcji króla, który po 1776 roku zalecał poszukiwanie porozumienia przed rugami, by zapobiec „zgorzeniu Publicznemu”⁹.

W dodatku na sejmach zwyczajnych w latach 1778—1786 podważenie mandatu w czasie rugów prowadzić mogło nawet do usunięcia kompletu posłów z obydwu rozdwojonych sejmików, jak stało się to w 1778 roku¹⁰.

Te zasady przestały mieć znaczenie w 1786 roku w obliczu zaangażowania walki politycznej na tle afery Marii Dogrumowej, która skompromitowała ówczesne elity, wplątane w intrygę pospolitej awanturnicy¹¹. W pewnym stopniu afera nabrała znaczenia z powodu tendencyjnego prowadzenia sprawy przed sądem marszałkowskim, który skazał Adama Kazimierza Czartoryskiego na grzywnę, kupca Wil-

ciu króla i wojewody ruskiego Szczęsnego Potockiego, por. B. GROCHULSKA: *Potocki Aleksander*. W: PSB. T. 27. Wrocław 1983, s. 755. Por. A. LITYŃSKI: *Sejmiki ziemskie 1764—1793*. Katowice 1988; R. ŁASZEWSKI: *Pozycja sejmików przedsejmowych w systemie politycznym Polski stanisławowskiej*. W: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. Red. J. MALEC, W. URUSZCZAK. Kraków 2001, s. 139—144.

⁹ AGAD, A. Radz., dz. V, 2182, J. Chreptowicz do K.S. Radziwiłła, 5 IX 1780.

¹⁰ Tak rozwiązano problem na rozdwojonych sejmikach wiskich, usuwając z obrad obydwie komplety posłów. W. FILIPCZAK: *Sejm 1778 roku*. Warszawa 2000, s. 150—153. Por. Z. ANUSIK, A. STROYNOWSKI: *Rembelski Stanisław*. W: PSB. T. 31. Kraków 1988, s. 86.

¹¹ Nie omawiam tu samej afery Marii Dogrumowej, rozwijającej się od 10 stycznia 1785 roku do wyroku sądu marszałkowskiego 15 marca 1785 roku, ponieważ pisali już o niej: A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785—1786*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, R. 111, s. 47—82; IDEM: *W kręgu afery Dogrumowej, Sejm 1786 roku*. Warszawa 2010; L. DĘBICKI: *Puławy (1762—1830). Monografia życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*. T. 1: *Czasy przedrozbiorowe*. Lwów 1887, s. 47—55; W. FILIPCZAK: *Opozycja antykrólewska wobec systemu rządów Rady Nieustającej na sejmie 1786 roku*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1990, z. 38, s. 4—5; IDEM: *Życie sejmikowe...*, s. 134—137; B. GROCHULSKA: *Potocki Stanisław Kostka*. W: PSB. T. 28. Wrocław 1984, s. 160; W. KALINKA: *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta*. Cz. 1. [Wyd. 2]. Kraków 1891, s. 267—269; W. KONOPCZYŃSKI: *Dzieje Polski nowożytnej*. T. 2: 1648—1795. Warszawa 1936, s. 353; J. KOSSAKOWSKI: *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738—1788*. Wyd. A. DAROWSKI. Warszawa 1891, s. 326; J.I. KRASZEWSKI: *Polska w czasie trzech rozbiorów 1772—1799. Studia do historii ducha i obyczaju*. T. 2. Warszawa 1902, s. 329; A. KRAUSHAR: *Sprawa Dogrumowej przed sądem marszałkowskim 1785 roku*. W: IDEM: *Drobiazgi historyczne*. T. 1. Petersburg—Kraków 1891, s. 245—316; J. MICHALSKI: *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*. W: PSB. T. 17. Kraków 1972, s. 626—627; K.M. MORAWSKI: *Ignacy Potocki*. Cz. 1: 1750—1788. Warszawa 1911, s. 56; E. ROSTWOROWSKI: *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*. Warszawa 1957, s. 121—122; H. SCHMITT: *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane przeważnie na niewydanych dotąd źródłach*. T. 3. Kraków 1867, s. 89—93; A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*. Łódź 2006, s. 184—187; IDEM: *Zmiany sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej przed ostatnim „wolnym” sejmem w 1786 r.* „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1996, z. 58, s. 91—92; J. SZUJSKI: *Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane*. T. 4, cz. 2. Kraków 1894, s. 581—584; H. WANICZKÓWNA: *Dogrumowa Maria Teresa*. W: PSB. T. 5. Wrocław 1990, s. 282—283.

liama Taylora na 6 miesięcy więzy, Dogrumową zaś na dożywocie i piętnowanie. Jednocześnie w wyroku umieszczono nazwisko hetmana Franciszka Ksawerego Branickiego, który ze sprawą nie miał nic wspólnego, ale wymieniono go jako świadka zeznań Dogrumowej¹². Trudno odczytać ten wyrok inaczej niż jako próbę upokorzenia i dalszego osłabienia opozycji antykrólewskiej, by ukazać społeczeństwu jej bezradność wobec sojuszu króla z ambasadorem Ottonem Magnusem Stackelbergiem¹³. Chyba jednak nie przewidziano reakcji opozycji, która wydawała się zadowolona z takiego obrotu wydarzeń, o czym świadczą działania Ignacego Potockiego¹⁴, który zadbał o utrzymanie nazwiska Branickiego w ostatecznej wersji wyroku. Również hetman Branicki liczył na możliwość wykorzystania zaskakującego dla siebie wyroku do skonsolidowania sił opozycji i podjął energiczne działania propagandowe, już 26 sierpnia 1786 roku ogłaszając manifest w grodzie żytomierskim, gdzie protestował przeciw nieuzasadnionemu umieszczeniu swego nazwiska w dekrete marszałkowskim, jak też krytykował sposób przeprowadzenia przewodu sądowego. Manifest ten był kolportowany w całym kraju, co zaniepokoiło przywódców stronnictwa królewskiego¹⁵, tym bardziej że Branicki zyskał poparcie Grigorija Potiomkina, co wpłynęło również na postawę Stackelberga¹⁶. To zaś musiało zwiększyć obawy o przebieg zbliżającego się sejm¹⁷. W dodatku opozycja zyskała argument w walce sejmowej dzięki przedstawieniu projektu regulaminów wojska, niepopularnych wśród szlachty¹⁸.

¹² AGAD, APP 279, s. 39, 45–46, F.K. Branicki do I. Potockiego 9 IV 1785; F.K. Branicki do I. Potockiego, 15 VII 1785; A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 62–65; W. FILIPCZAK: *Życie sejmikowe...*, s. 137; A. KRAUSHAR: *Sprawa Dogrumowej przed sądem marszałkowskim...*, s. 316; A. STROYNOWSKI: *Zmiany sytuacji...*, s. 95.

¹³ J. KOSSAKOWSKI: *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego...*, s. 326; W. FILIPCZAK: *Opozycja antykrólewska...*, s. 4–5; A. STROYNOWSKI: *Zmiany sytuacji...*, s. 92. Por. A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 39.

¹⁴ Podjął on wraz z bratem Stanisławem Kostką szeroką akcję propagandową, wydając broszurę, w której przedstawił aferę Dogrumowej nader sugestywnie, ale też tendencyjnie. Zawarte tam zarzuty odnośnie do procedury postępowania przed sądem, gdzie nie dopuszczono do złożenia zeznań przez S.K. Potockiego i A.K. Czartoryskiego, wykorzystane zostały w manifestie F.K. Branickiego. Ostatecznie sąd marszałkowski nakazał publiczne spalenie tej broszury, zob. *Listy Polskie pisane w r. 1785. Wydane przez Jana Wit [...]*. Lwów 1785. Por. B. GROCHUŁSKA: *Potocki Stanisław Kostka...*, s. 160; Z. ZIELIŃSKA: *Potocki Roman Ignacy Franciszek*. PSB. T. 28..., s. 4.

¹⁵ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCzart.) 927, s. 669, M. Mniszech do króla, 15 IX 1785; BCzart. 724, s. 341–342, J. Chreptowicz do króla, 20 IX 1785; BCzart. 725, s. 300, A. Dziekoński do króla, 9 X 1785; A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 69–71; W. FILIPCZAK: *Życie sejmikowe...*, s. 135–140; A. STROYNOWSKI: *Zmiany sytuacji...*, s. 85.

¹⁶ A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 71.

¹⁷ Ostatecznie jednak sprawa Dogrumowej została załatwiona w czasie zakulisowych przetargów. W. FILIPCZAK: *Sejm Rzeczypospolitej...*, s. 75.

¹⁸ Opozycji udało się go odrzucić, przekreślając też karierę generała Komarzewskiego. W. FILIPCZAK: *Opozycja antykrólewska...*, s. 3–22; IDEM: *Rola spraw wojskowo-skarbowych w walce*

Warunkiem sukcesu na sejmie był wybór odpowiednich posłów, nawet przez rozdawanie sejmików (Wołyń i Podole) lub ich zerwanie (Żytomierz)¹⁹. Ostatecznie jednak głównym celem ataku stał się książę Adam Czartoryski jako bohater afery Dogrumowej, w której wykazał się naiwnością²⁰. Wydaje się jednak, że u podstaw wyboru kierunku ataku nie leżał udział księcia w tej aferze, lecz jego rola w stworzeniu w Puławach nurtu „oświeconego sarmatyzmu”, skutecznie rywalizującego z dworem na polu oświeceniowym, przeciwstawiając królewskiemu kosmopolitycznemu klasycyzmowi tak modny sentymentalizm, patriotyzm i republikańskie koncepcje Jeana Jacques'a Rousseau²¹. W tej sytuacji spektakularne pokonanie Czartoryskiego w czasie sejmików poselskich 1786 roku miało osłabić jego pozycję, przy okazji zapewniając awans królewskim stronnikom w województwie podolskim²².

Najprostszą metodą osiągnięcia tego celu było rozdzielenie sejmiku, czyli powtórzenie scenariusza z 1776 roku, gdy udowodniono nieskuteczność działań opozycji, skłaniając też część magnackich przywódców, m.in. Michała Kazimierza

politycznej na sejmie 1786 roku. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1993, z. 49, s. 49—65; E. ROSTWOROWSKI: *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*. Warszawa 1966, s. 101; A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 180—200; IDEM: *Zmiany sytuacji...*, s. 97—100; A. ZAHORSKI: *Komarzewski Jan Baptysta*. W: PSB. T. 13. Wrocław 1968, s. 380—383.

¹⁹ A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 94, 101, 104—105.

²⁰ Z. ZIELIŃSKA: *Potocki Roman Ignacy Franciszek...*, s. 4.

²¹ A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 393—397; IDEM: *Polityczne cele oświeconego sarmatyzmu*. W: *Język. Religia. Tożsamość*. T. 10: *Znamiona tożsamości*. Red. G. CYRAN, E. SKORUPSKA-RACZYŃSKA. Gorzów Wielkopolski 2013, s. 123—138. Por. E. ALEKSANDROWSKA: *Kniaźnin Franciszek Bogoria Dionizy*. W: PSB. T. 13..., s. 122—126; L. DĘBICKI: *Puławy (1762—1830)...*, t. 1, s. 46; R. BUTTERWICK: *Stanisław August Poniatowski, Jan Jakub Rousseau a maniery Angielek*. W: *Dyplomacja. Polityka. Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. I. PANIC. Katowice 2001, s. 404; IDEM: *Stanisław August Poniatowski — patriota oświecony i kosmopolityczny*. „Wiek Oświecenia” 1999, t. 15, s. 43; M. HANDELSMAN: *Adam Czartoryski*. T. 1. Warszawa 1948, s. 13; M. KLIMOWICZ: *Cudzoziemszczyzna i swojskość. Elementy kultury polskiej czasów Oświecenia*. W: *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*. Red. Z. STEFANIUK. Warszawa 1978, s. 183; IDEM: *Oświecenie*. Warszawa 1972, s. 407; IDEM: *Problemy literatury*. W: *Polska w epoce Oświecenia. Państwo, społeczeństwo, kultura*. Red. B. LEŚNODORSKI. Warszawa 1971, s. 280—288; J. MACIEJEWSKI: *Geneza i charakter ideologii republikańców 1767—1775*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1971, t. 17, s. 45—82; IDEM: *Wstęp*. [Do:] *Literatura barska (antologia)*. Oprac. J. MACIEJEWSKI. Wrocław 1976, s. 64—65; T. MIKULSKI: *Walka o język polski w czasach Oświecenia*. W: IDEM: *Ze studiów nad Oświeceniem. Zagadnienia i fakty*. Warszawa 1956, s. 64—65; E. ROSTWOROWSKI: *Sprawa aukcji wojska...*, s. 125—127; W. SZCZYGIELSKI: *Oświecony elitaryzm w Polsce w XVIII w.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1976, ser. I, z. 4, s. 120; IDEM: *Przełomy oświeceniowe w polskiej kulturze politycznej w drugiej połowie XVIII w.* „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1985, z. 22, s. 26.

²² O konfrontacji na sejmiku podolskim zdecydował król jeszcze wczesną wiosną, gdy miejscowym regalistom zalecał nieustępliwość wobec A.K. Czartoryskiego. BCzart. 728, s. 645—649, Król do K.J. Lipińskiego, 26 III 1786; W. FILIPCZAK: *Rugi poselskie...*, s. 83.

Ogińskiego, do wycofania się z życia politycznego²³. Konieczność rozdwojenia sejmiku podolskiego wynikała z układu sił politycznych na Podolu, gdzie Czartoryski — jako generał ziem podolskich i posiadacz rozległych dóbr — mógł spodziewać się łatwego zwycięstwa. To przekonanie mógł opierać na tym, że miejscowa szlachta widziała w nim „Podola i całego kraju dostojnego przewodnika”²⁴. Miał też zapewnione poparcie ze strony przedstawicieli wpływowych rodów podolskich, wśród których wyróżniała się rodzina Świejkowskich, z kasztelanem kamienieckim na czele. Na jego korzyść przemawiały też przekonania szlachty podolskiej, która często wybierała przedstawicieli opozycji, jak Pius Franciszek Boreyko, Ignacy Witośławski czy Józef Markowski²⁵. Za nim opowiadali się też doświadczeni przywódcy sejmikowi: Ignacy Krasieński i Onufry Morski²⁶. Czartoryski miał również poparcie stronników hetmańskich i przechodzącego do opozycji Stanisława Szczęsnego Potockiego, dzięki czemu do swoich zwolenników mógł zaliczać Józefa Mierzejewskiego i Kazimierza Rzewuskiego²⁷.

W tej sytuacji pozycja miejscowych regalistów była zdecydowanie słabsza, również na skutek problemów z przywództwem, które tylko formalnie spoczywało w rękach Michała Jerzego Mniszcha²⁸. Jego rolę przejęli lokalni przywódcy: podkomorzy podolski Kazimierz Lipiński i podkomorzy łatydzowski Jan Orłowski. Król nawiązał z nimi bezpośrednie kontakty, w ramach koncepcji ograniczenia roli magnackich pośredników przez postawienie na bardziej zaufanych ludzi z kręgów średnioszlacheckich, tylko jemu zawdzięczających swoje wywyższenie²⁹. Nowi przywódcy podolskich regalistów wykazali sprawność w prowadzeniu akcji sejmi-

²³ G. TOMCZYK: *Stronnictwo królewskie na sejmie 1776 roku*. „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 1985, z. 49, s. 45—37; J. MICHALSKI, A. NOWAK-ROMANOWICZ: *Ogiński Michał Kazimierz*. W: PSB. T. 23. Wrocław, Kraków 1978, s. 624—627.

²⁴ [E. IWANOWSKI]: *Rozmowy o polskiej Koronie, przez E. Heleniusza*. T. 1. Kraków 1873, s. 371.

²⁵ R. CHOJECKI: *Markowski Józef*. W: PSB. T. 20. Kraków 1975, s. 43—44; W. FILIPCZAK: *Sejm 1778...*, s. 88; H. WANICZKÓWNA: *Boreyko Pius Franciszek*. W: PSB. T. 2. Wrocław 1989, s. 325.

²⁶ Krasieński jednak w 1786 roku walczył o mandat z województwa sandomierskiego. J. MICHALSKI: *Sejmiki poselskie 1788 roku*. „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, s. 337; A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 484.

²⁷ E. ROSTWOROWSKI: *Mierzejewski Józef Wojciech*. W: PSB. T. 21..., s. 12—15; IDEM: *Potocki Stanisław Szczęśny*. W: PSB. T. 23..., s. 186; Ł. KĄDZIELA: *Rzewuski Kazimierz*. W: PSB. T. 34..., s. 115—118.

²⁸ A. ROSNER: *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*. W: PSB. T. 21..., s. 480—484; A. PRZEŹDZIECKI: *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*. T. 1. Wilno 1841, s. 62.

²⁹ Oni to dokonali rozdwojenia sejmiku. BCzart. 728, IV, Korespondencja króla z K.J. Lipińskim z 1786 r.; AGAD, Zb. Komierowskich 12/12, s. 181—183, J. Mierzejewski do E. Sapieżyńny, 23 VIII 1786; K. PUŁASKI: *Korespondencja Michała Jerzego Mniszcha, marszałka W. Kor. z lat 1783—1790*. W: IDEM: *Szkice i poszukiwania historyczne*. T. 2. Petersburg 1890, s. 123—124; IDEM: *Lipińscy herbu Brodzisz i herbu Gozdawa*. Wiedeń 1922, s. 18—22; *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*. Wyd. B. ZALESKI. „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu za rok 1870—72”. Poznań 1872, s. 51—59. Por. A. DANILCZYK: *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 35.

kowej, natomiast ich związki z królem nie opierały się na podstawach ideowych, co ujawniło się już w początkach obrad Sejmu Czteroletniego, gdy — szczególnie Orłowski — związali się z malkontentami³⁰. Podobnie komendant twierdzy kamienieckiej generał Józef Witte w początkach Sejmu Czteroletniego miał utracić swoje stanowisko za sprzyjanie Rosji. Również Karol Nassau-Siegen, który w 1786 roku skutecznie wspierał króla na sejmiku podolskim, na którym pojawił się dopiero po zdobyciu ręki i majątku Karoliny Gozdzkiej, w późniejszym okresie miał zostać admirałem w Rosji³¹.

Wynik sejmiku podolskiego nie miał jednak istotnego znaczenia dla powrota królewskich działań w skali całego kraju, ponieważ powszechnie oczekiwano powtórzenia się sytuacji z 1784 roku i całkowitego zwycięstwa obozu królewskiego³². Te oczekiwania spełniły się, ponieważ dwór odniósł sukces³³, chociaż ostatecznie zrezygnował z ostrej konfrontacji ze zwolennikami hetmana Branickiego. Wojewoda Józef Stempkowski wycofał się z próby zerwania obrad w Żytomierzu, gdzie Branicki miał zgromadzić nawet trzy tysiące szlachty, Janusz Sanguszko zaś podjął zupełnie nieudolną próbę rozdzielenia, czy raczej kradzieży, sejmiku wołyńskiego, rezygnując z pretensji jeszcze przed rugami poselskimi³⁴.

W tej sytuacji jedynym przegranym miał okazać się Adam Czartoryski. Rozdzielenie sejmiku podolskiego zostało przeprowadzone nad wyraz sprawnie, przy pełnej dezorientacji stronników Czartoryskiego. Potwierdzeniem tego było to, „że w rannej mszy w opanowanym przez regalistów kościele dominikańskim wziął udział nawet obożny koronny Ignacy Witosławski, którego ściągnięto tam pod pozorem lepszych warunków do wysłuchania nabożeństwa niż w przepełnionym już od rana kościele farnym (katedralnym), w którym zwyczajowo miały odbywać się obrady sejmiku. Ostatecznie okazało się, że regaliści wcale nie zamierzali przenosić się do zwyczajnego miejsca obrad (zapełnionego przez opozycję) i zdecydowali się na rozdzielenie sejmiku, pomimo kilkukrotnych prób osiągnięcia kompro-

³⁰ W. FILIPCZAK: *Opozycja antykrólewska...*, s. 3—22; J. MICHAŁSKI: *Lipiński Józef Kazimierz*. W: PSB. T. 27..., s. 389; IDEM: *Sejmiki...*, s. 337; E. ROSTWOROWSKI: *Mierzejewski Józef...*, s. 12—15; A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 180—181; IDEM: *Zmiany sytuacji...*, s. 85—98; W. SZCZYGIELSKI: *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź 1994, s. 280—282; M. ZŁOMSKA: *Orłowski Jan Onufry*. W: PSB. T. 24. Wrocław, Kraków 1979, s. 225—226.

³¹ R. WOŁOZYŃSKI: *Nassau-Siegen Karol*. W: PSB. T. 27..., s. 591—595.

³² Możliwość wykorzystania tej przewagi uzależniano od stanowiska Rosji. BK, rkps 1327, k. 28, *Gazeta pisana z Warszawy 5 IV 1786*.

³³ Król przed sejmem oceniał siłę opozycji na 38 posłów, chociaż ostatecznie na sejmie przeciw dworowi wypowiedziało się tylko 36 posłów i senatorów. *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta...*, s. 205; A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 197.

³⁴ A. STROYNOWSKI: *Zmiany sytuacji...*, s. 99—100; A.B. ZAKRZEWSKI: *Kierowanie obradami sejmików...*, s. 141. Por. M. CZEPE: *Sanguszko Janusz Modest*. W: PSB. T. 34..., s. 492—493; E. ORMAN: *Sanguszko Hieronim Janusz*. W: PSB. T. 34..., s. 484—485. Szerzej o przebiegu sejmików A. DANILCZYK: *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 85—118.

misu, podejmowanych przez opozycjonistów. Z dwu obradujących jednocześnie w Kamieńcu Podolskim sejmików pierwszy — regalistyczny — odbył się w przypadkowo wybranym i mniejszym kościele dominikańskim, mając jednak za sobą przewagę wyższych urzędników (partia podkomorska) i udział przedstawiciela króla. Drugi natomiast — opozycyjny — opierał przekonanie o ważności swoich obrad na uświęconym tradycją ich miejscu w kościele farnym, ustępując jednak rangą zgromadzonych urzędników, jak i brakiem delegata króla. Obydwa sejмки przeprowadziły w pełni formalnie wybory posłów, ustalenie instrukcji na sejm i starały się zademonstrować legalność swojej działalności³⁵.

Rozdwojenie sejmiku podolskiego udało się dzięki zaskoczeniu Czartoryskiego, który ze swoimi zwolennikami pozostał w kościele katedralnym i nie potrafił wykorzystać posiadanej przewagi do przełamania oporu zwolenników króla. Wykazał tym sporą naiwność i brak zdecydowania oraz kwalifikacji politycznych, co właśnie udowodnić miała akcja regalistów podolskich. Dzięki odebraniu Czartoryskiemu pewnego zwycięstwa na Podolu udało się królowi ukarać dumnego magnata za udział w aferze Dogrumowej, jak też podważyć jego pozycję lidera kształtującego się w Puławach nurtu „oświeconego sarmatyzmu”. O tym, że był to główny cel dworu, świadczy lista posłów wybranych na tym regalistycznym sejmiku. Spośród nich tylko czterech (Walerian Dzieduszycki, Ignacy Stadnicki, Erazm Starzyński i Wincenty Starzyński) nie zawiodło królewskiego zaufania. Obok nich wybrano jednak też dwóch posłów, którzy zasilili szeregi opozycji, wspierając ją w atakach na regulaminy Komarzewskiego. Ich krytyczne wypowiedzi mogły jednak wynikać z doświadczenia wojskowego, gdyż generałem był Ignacy Zgliszczyński, a pułkownikiem Fabian Oyrzyński³⁶. Tak nietrafiony dobór posłów mógł jednak wiązać się z trudnością znalezienia chętnych do walki z Czartoryskim³⁷.

Nadzwyczaj sprawne rozdwojenie sejmiku nie oznaczało jeszcze utrzymania w trakcie rugów poselskich legalności regalistycznego sejmiku w kościele dominikańskim w Kamieńcu Podolskim. Tu ważne było stanowisko Rosji, a argumentem w pozyskaniu jej poparcia mogły być informacje, że opozycja może pokusić się o zatamowanie obrad, uniemożliwiając wybór marszałka w regulaminowym terminie trzech dni, by zyskać podstawę do zerwania sejmu. Ostatecznie Stackelberg udzielił królowi pełnego poparcia w czasie rugów poselskich³⁸, na których wynik

³⁵ A. STROYNOWSKI: *Zmiany sytuacji...*, s. 97—98. Szerzej: AGAD, APP 240, S.K. POTOCKI: *Wieczory sejmowe*; AGAD, APP 252, IDEM: *Rozmowy o sejmikach*. Por. A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 98—101, 135.

³⁶ A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 54.

³⁷ BCzart. 728, IV, K. Lipiński do króla, 20 VII 1786.

³⁸ AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego (dalej: AKP) 378, k. 101, Król do Debolego, 4 X 1786; AGAD, APP 252, s. 32, S.K. POTOCKI: *Rozmowy o sejmikach*. Por. A. DANILCZYK: *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 134; W. KALINKA: *Ostatnie lata...*, cz. 1, s. 273; J. SZUJSKI: *Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane*. T. 4, cz. 2..., s. 584.

wpłynęła też zdecydowana przewaga liczebna stronników króla oraz wyjątkowo zdecydowana postawa posła wileńskiego Antoniego Tyzenhauza, pełniącego obowiązki marszałka starej laski. W rezultacie rugi udało się zakończyć już na drugiej sesji 3 października 1786 roku, po jawnym głosowaniu, w którym za sejmikiem katedralnym głosowało zaledwie 21 do 29 posłów³⁹. Tyzenhauz odrzucił też żądanie opozycji przeprowadzenia tajnego głosowania, które zawsze dawało jej lepszy rezultat. Przepadł też kompromisowy wniosek posła czernihowskiego Józefa Jabłonowskiego i posła gnieźnieńskiego Jana Suchorzewskiego o unieważnienie obydwu sejmików, który zyskał tylko 8 głosów⁴⁰.

Warto tu podkreślić, że ocena legalności obydwu sejmików wydana w trakcie rugów poselskich do czasu ostatnich badań była praktycznie podtrzymywana w literaturze historycznej i do wyjątków należały prace, w których dostrzegano rozłamowe działania przywódców podolskich regalistów⁴¹. Z reguły też pomijano argumentację obydwu stron. Dla regalistów koronnymi argumentami za uznaniem ważności własnego zgromadzenia były: przeprowadzenie sejmiku przy udziale pierwszych urzędników województwa, obecność królewskiego delegata, spokojny przebieg obrad, jak również wybór godnych posłów, a zwolennikom Czartoryskiego zarzucano sprowadzenie do Kamieńca Podolskiego szlachty z innych województw, jak też osób o wątpliwym szlacheństwie. Dla opozycji zaś najważniejsze było to, że jej sejmik odbywał się w miejscu tradycyjnym, przy zdecydowanej, czterokrotnej przewadze liczebnej elektorów oraz przy udziale znakomitych obywateli województwa (Czartoryski)⁴².

³⁹ Liczbę 21 podawał Morawski, 23 — wskazano w diariuszu, a 29 — w „Doniesieniu”. M. Morawski do K.S. Radziwiłła, 5 X 1786. W: *Korespondencja księcia K.S. Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku” 1744—1790*. Wyd. C. JANKOWSKI. Kraków 1898, s. 229; *Dyaryusz tygodniowy sejmu 1786*. [Warszawa 1786], s. 4; AGAD, APP 102, s. 1, *Dyaryusz sejmu 1786*; Biblioteka PAN w Krakowie (dalej: BPAN), rkps 186, s. 209—210, *Doniesienie z 3 X 1786*. Por. AGAD, APP 252, s. 40—41, S.K. POTOCKI: *Rozmowy o sejmikach*; J. KOSSAKOWSKI: *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego...*, s. 203. Tylko na diariusz powołuje się A. DANILCZYK: *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 137.

⁴⁰ Sesja I dnia 3 X 1786. *Dyaryusz tygodniowy sejmu 1786...*, s. 4; J. JABŁONOWSKI: *Przymówienie się 3 X 1786*. W: *Zbiór mów, głosów, przemówień, manifestów etc. Mianych na sejmie R. 1786* (dalej: ZM 1786). T. 1. Warszawa 1787, s. 148—151; J. SUCHORZEWSKI: *Głos na Rugach Poselskich 3 X 1786*. W: ZM 1786, t. 1, s. 105—107.

⁴¹ Orłowski „Był jednym z inicjatorów (obok ks. Karola Nassau-Siegen, Józefa Witte, podkomorzego J.K. Lipińskiego) zręcznie zrealizowanego planu rozdzielenia sejmiku podolskiego i wyboru posłów regalistycznych w kościele dominikańskim”. M. ZŁOMSKA: *Orłowski Jan Onufry...*, s. 225; R. WOŁOZYŃSKI: *Nassau-Siegen Karol...*, s. 592. Zmianę przyniosły dopiero prace: W. FILIPCZAK: *Opozycja antykrólewska...*, s. 4—5; IDEM: *Życie sejmikowe...*, s. 134—137; A. STROYNOWSKI: *Zmiany sytuacji...*, s. 97—98; IDEM: *Opozycja sejmowa...*, s. 190. Por. A. DANILCZYK: *Afera Dogrumowej...*, s. 101.

⁴² BCzart. 840, s. 457, *Laudum sejmiku podolskiego [katedralnego 23 VIII 1786]*. Obydwie strony złożyły też manifesty: AGAD, Zb. Pop. 130, s. 166, *Actum in Castro Camenecensi Podolie... 21 VIII 1786*; AGAD, Zb. Pop. 130, s. 220, *Actum in Castro Camenecensi Podolie... 23 VIII 1786*; AGAD, Zb. Pop. 130, s. 169—180, *Remanifest sejmiku w kościele katedralnym z 23 VIII 1786*.

Rozdwojenie sejmiku podolskiego zaciążyło nad obradami sejmu 1786 roku. Już sposób przeprowadzenia rugów przez Tyzenhauza wywołał falę protestów w sejmie⁴³. Większe znaczenie miały działania Kazimierza Rzewuskiego, który w grodzie warszawskim oblatował manifest przeciw postępowaniu Tyzenhauza, który odpowiedział remanifestem, ale na tyle niezręcznym, że tylko zachęcił opozycję do znacznie poszerzonego manifestu, podpisanego przez 21 posłów i 4 senatorów⁴⁴. Nie zakończyło to jednak sporów i w rezultacie dwór nie zdołał przeprowadzić żadnych reform, sejm zaś stał się „widownią dawno nie widzianych tumultów. Choć opozycja nie rozporządzała większością, w pewnych sprawach pozyskała niemal całą izbę”⁴⁵. W tej atmosferze z uwagą wysłuchiowano gromkich słów Szczęsnego Potockiego, że „przemoc Obywateli, lub kredytem Dworu wspartych, jak ciągną niebaczących współbraci, jak raz strachem, drugi raz nadzieją, czasem wpojeniem fałszywych ambicji, wolnych z własnej wyzuwają wolności. Cóż mówić o gorszących rozdwojeniach? O wstydzających krwawych zamiast obrad utarczkach?, które zbyt często szanowanych Obywateli, od sprawowania Urzędów oddalają publicznych [...]. Z takich to sejmików Posłowie [...] posłusznymi na Sejmach stają się. A jeden rozkaz zamyka usta”⁴⁶. Wtórował mu Jerzy Potocki, który dzięki poparciu zamożniejszego kuzyna został posłem braclawskim, mimo zaciętej opozycji Grocholskich⁴⁷. On to, również w imieniu Szczęsnego, złożył 28 października 1786 roku projekt reformy

⁴³ [O.] MORSKI: *Głos...* 3 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 73—74; S.S. NOWICKI: *Przymówienie się...* 3 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 102; [J.] MIERZEJEWSKI: *Głos...* 3 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 42—69; A. RZEWUSKI: *Przymówienie się...* 3 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 142—147; K.N. SAPIEHA: *Głos...* 3 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 126—141; [I.] WITOSŁAWSKI: *Głos...* 3 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 96; [J.] ZAJĄCZEK: *Przymówienie się In Turno w czasie Rugów*. W: ZM 1786, t. 1, s. 123—125.

⁴⁴ K. RZEWUSKI: *Manifest...* 4 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 165. (Oblata tego manifestu w grodzie warszawskim 9 X 1786, BCzart. 840, s. 489). A. TYZENHAUZ: *Remanifest...* 9 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 168; *Manifest... Senatorów, Ministrów, Posłów...* 11 X 1786. W: ZM 1786, t. 1, s. 172—178. Por. A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 191—192.

⁴⁵ E. ROSTWOROWSKI: *Rzeczpospolita w okresie rządów Rady Nieustającej*. W: *Historia Polski*. T. 2: 1764—1864. Cz. 1: 1764—1795. Red. S. KIENIEWICZ, W. KULA. Warszawa 1958, s. 93. Por. „Oto wreszcie skończył się ten skandaliczny sejm [...]. Opozycja miała dwadzieścia głosów przeciw stu siedemdziesięciu, które trzymały z Dworem, ale... mała liczba, która nie chce, prawnie panuje nad wielką, która chce”. *Glajre do Monet'a z Warszawy 15 XI 1786*. W: STANISŁAW AUGUST, M. GLAYRE: *Korespondencja dotycząca rozbiorów Polski*. Cz. 1. Wyd. S. KRZEMIŃSKI. Warszawa 1901, s. 54.

⁴⁶ S.S. POTOCKI: *Mowa...* 26 X 1786, [b.m., b.d.], s. 2; E. ROSTWOROWSKI: *Potocki Stanisław Szczęsny...*, s. 187.

⁴⁷ J. POTOCKI: *Mowa...* 28 X 1786. W: ZM 1786, t. 2, s. 601—602; Z. ANUSIK: *Parlamentarne doświadczenia Jerzego Michała Potockiego*. W: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*. Studia pod red. A. STROYNOWSKIEGO. Warszawa 2013, s. 446; IDEM: *Kontakty polityczne Jerzego Michała Potockiego ze Stanisławem Szczęsnym Potockim w latach 1786—1788*. „Zeszyty Wiejskie” 2002, z. 4, s. 106—107; IDEM: *Potocki Jerzy Michał*. W: PSB. T. 28. Wrocław, Kraków 1984, s. 45. Por. *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta...*, s. 194 i n.; K. PUŁASKI: *Korespondencja...*, s. 127; E. STARCZEWSKI: *Widma przeszłości*. Kraków 1929, s. 224.

obrad sejmikowych, który rzeczowo uzasadniał: „dał się przed rozłączeniem izb słyszeć głos senatorski, jak nagli wolność sama, aby sejmiki województw i powiatów w lepszym porządku odbywane, łatwemu tychże sejmików zapobiegały dwojeniu. Projekt, który przyłączam, stosownym jest do słyszanej mowy, zbiorem wszelkich szrodków, który tenże mąż uwadze i woli stanu rycerskiego przeze mnie podaje. Podaję więc projekt [...] nie w pretensyi koniecznej approbacyi, ale najpilniejszej rozwagi, dodania, poprawienia lub innego w tym ułożenia”⁴⁸. Złożony przez Potockiego projekt „Porządek Seymikowania” był wyrazem skrajnie republikańskich zapatrywań jego autorów⁴⁹. Tu szczególnie istotne, jako bezpośrednio związane z sejmikiem podolskim 1786 roku, było podjęcie próby wyeliminowania możliwości dzielenia sejmików przez określenie miejsca zgromadzeń sejmikowych (miejscowości i budynku, w którym miały odbywać się obrady). Za podjęciem uporządkowania miejsc obrad sejmików przemawiało też odbywanie wielu z nich w miejscowościach, które utraciły już swoją historyczną rangę⁵⁰. Ważne było też wprowadzenie ewidencji szlachty uprawnionej do uczestniczenia w obradach sejmików, co miało wyeliminować praktykę ściągania szlachty czynszowej czy też wykorzystywania żołnierzy, jak miało to miejsce w Kamieńcu w 1786 roku. Bardzo rozbudowany projekt, pomimo braku oficjalnych sprzeciwów, nie został wówczas zrealizowany i wrócono do niego dopiero na Sejmie Czteroletnim. Przyjętych na nim rozwiązań nie udało się zresztą w pełni wcielić w życie, przynajmniej w zakresie tworzenia list szlachty z danego sejmiku⁵¹.

Podsumowując poczynione rozważania, należy wyraźnie podkreślić, że rozdzielenie sejmiku podolskiego w 1786 roku nie mieściło się w ramach zwykłej walki o mandaty poselskie. Tu sprawa doboru posłów miała wyraźnie drugorzędne zna-

⁴⁸ J.M. POTOCKI: *Mowa w izbie poselskiej 28 X 1786*. W: ZM 1786, t. 2, s. 601—602; Z. ANUSIK: *Parlamentarne doświadczenia...*, s. 446—447.

⁴⁹ [J. POTOCKI]: *Projekt. Porządek sejmikowania*. W: ZM 1786, t. 2, s. 898—905. Rozwiązania tego projektu wynikały nie tylko z ostatnich doświadczeń podolskich, lecz także z porażki Jerzego Potockiego na sejmiki w Wiźnie w 1778 roku. Z. ANUSIK: *Potocki Jerzy Michał...*, s. 45; Z. ANUSIK, A. STROYNOWSKI: *Rembieliński Stanisław...*, s. 85—87; A. STROYNOWSKI: *Opozycja sejmowa...*, s. 286, 327—328, 335.

⁵⁰ R. ŁASZEWSKI: *Sejm polski w latach 1764—1793. Studium historyczno-prawne*. Warszawa 1973, s. 42; IDEM: *Sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej. Problemy organizacji i porządku obrad*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 83. Prawo, z. 15, 1977, s. 107; J. MICHAŁSKI: *Sejm polski w czasach panowania Stanisława Augusta*. W: *Historia sejmku polskiego*. Red. J. MICHAŁSKI. T. 1. Warszawa 1984, s. 373; IDEM: *Sejmiki...*, s. 352; W. SZCZYGIELSKI: *Referendum trzeciomajowe...*, s. 43; J. WŁODARCZYK: *Sejmiki łączyste*. Łódź 1973, s. 26.

⁵¹ M. CZACKI: *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*. Wyd. J. TUROWSKI. Kraków 1861, s. 281; M. STARZEŃSKI: *Na schyłku dni Rzeczypospolitej. Kartki z pamiętnika Michała Starzeńskiego (1757—1795)*. Wyd. H. MOŚCICKI. Warszawa 1914, s. 57. Por. A. LITYŃSKI: *Szlachecka doktryna...*, s. 136; E. ROSTWOROWSKI: *Ilu było...*, s. 19.

czenie dla dworu królewskiego, który przez swoich lokalnych przywódców przeprowadził rozdwojenie sejmiku z naruszeniem prawa. Zasadniczym celem regalistów było bowiem wykazanie braku zdecydowania i umiejętności politycznych Adama Kazimierza Czartoryskiego, który zaczynał wyrastać na groźnego konkurenta dworu na polu walki ideologicznej, spychając króla na pozycję niepopularnego kosmopolityzmu. Rozdwojenie sejmiku podolskiego i uznanie legalności regalistycznego zgromadzenia w czasie rugów miało podkreślić królewską przewagę i dodatkowo osłabić opozycję, która nieopatrznie rozpętała aferę Dogrumowej.

Skutki okazały się jednak tylko częściowo zgodne z królewskimi planami. Faktycznie opozycja okazała swoją słabość liczebną. Również książe Czartoryski musiał uznać się za pokonanego i dlatego w 1788 roku nie ryzykował już ponowienia swej kandydatury w Kamieńcu Podolskim, decydując się na kandydowanie w Lublinie, który w istocie zdominowała opozycja. Jednocześnie jednak opozycja, po części wykorzystując powracającą za sprawą Czartoryskich falę sarmatyzmu, zdołała skutecznie zdominować obrady sejmowe. Pomimo liczebnej przewagi regalistów udało jej się zmusić dwór do wycofania się z planów reformy kawalerii narodowej; przedstawiła też ciekawy projekt reformy sejmikowania, który stał się podstawą dla rozwiązań Sejmu Czteroletniego. W ostatecznym rezultacie rozdwojenie sejmiku podolskiego nie przyniosło królowi spodziewanych korzyści, opozycja zaś mogła na tej bazie głosić zagrożenie dla demokracji i wypróbować skuteczność odwołania się do haseł patriotyzmu i tradycji sarmackiej. Król jednak, dzięki zmobilizowaniu opozycji rozdwojeniem sejmiku podolskiego i wniesieniem niepopularnego projektu regulaminów dla kawalerii narodowej, mógł podjąć starania w Petersburgu o zgodę na zawiązanie konfederacji przed kolejnym sejmem, odwołując się do niemożności zapanowania nad rozdyskutowaną izbą poselską.

Bibliografia

- ALEKSANDROWSKA E.: *Kniaźnin Franciszek Bogoria Dionizy*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 13. Wrocław 1968, s. 122—126.
- ANUSIK Z.: *Kontakty polityczne Jerzego Michała Potockiego ze Stanisławem Szczęsnym Potockim w latach 1786—1788*. „Zeszyty Wiejskie” 2002, z. 6, s. 105—119.
- ANUSIK Z.: *Parlamentarne doświadczenia Jerzego Michała Potockiego*. W: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*. Studia pod redakcją A. STROYNOWSKIEGO. Warszawa 2013, s. 437—454.
- ANUSIK Z.: *Potocki Jerzy Michał*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 28. Wrocław 1984—1985, s. 45.
- ANUSIK Z., STROYNOWSKI A.: *Rembieliński Stanisław*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 31. Wrocław 1988—1989, s. 86.
- ANUSIK Z., STROYNOWSKI A.: *Rościszewski Piotr Paweł*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 32. Wrocław 1990, s. 281—282.

- BUTTERWICK R.: *Stanisław August Poniatowski — patriota oświecony i kosmopolityczny*. „Wiek Oświecenia” 1999, t. 15, s. 41—55.
- BUTTERWICK R.: *Stanisław August a kultura angielska*. Warszawa 2000.
- BUTTERWICK R.: *Stanisław August Poniatowski, Jan Jakub Rousseau a manieri Angielek*. W: *Dyplomacja. Polityka. Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*. Red. I. PANIC. Katowice 2001, s. 401—409.
- CHOJECKI R.: *Markowski Józef*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 20. Wrocław 1975, s. 43—44.
- CZACKI M.: *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*. Wyd. J. TUROWSKI. Kraków 1861.
- CZEPPE M.: *Sanguszko Janusz Modest*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 34. Wrocław 1992—1993, s. 492—493.
- CZEPPE M.: *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 35. Wrocław 1994, s. 164.
- DANIŁCZYK A.: *Afera Dogrumowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785—1786*. „Kwartalnik Historyczny” 2004, R. 111, s. 47—82.
- DANIŁCZYK A.: *W kręgu afery Dogrumowej, Sejm 1786 roku*. Warszawa 2010.
- DĘBICKI L.: *Puławy (1762—1830). Monografia życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*. T. 1: *Czasy przedrozbiorowe*. Lwów 1887.
- FILIPCZAK W.: *Opozycja antykrólewska wobec systemu rządów Rady Nieustającej na sejmie 1786 roku*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1990, z. 38, s. 3—22.
- FILIPCZAK W.: *Rola spraw wojskowo-skarbowych w walce politycznej na sejmie 1786 roku*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1993, z. 49, s. 49—65.
- FILIPCZAK W.: *Rugi poselskie i losy „rozdzielenych” sejmików przedsejmowych w latach 1778—1786*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. 49, z. 1—2, s. 65—85.
- FILIPCZAK W.: *Sejm Rzeczypospolitej w dobie stanisławowskiej*. W: *Między konstytucją Nihil Novi a ustawodawstwem nowoczesnej demokracji. Parlamentaryzm polski XVI—XX wieku. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej odbytej w Radomiu w dniach 12—13 października 2005 roku*. Red. H. GMITEREK, S. PIĄTKOWSKI, J. WRONA. Radom 2005, s. 59—82.
- FILIPCZAK W.: *Sejm 1778 roku*. Warszawa 2000.
- FILIPCZAK W.: *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780—1786*. Łódź 2012.
- GROCHULSKA B.: *Potocki Aleksander*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 27. Wrocław 1983, s. 755.
- GROCHULSKA B.: *Potocki Stanisław Kostka*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 28. Wrocław 1984—1985, s. 160.
- HANDELSMAN M.: *Adam Czartoryski*. T. 1. Warszawa 1948.
- [IWANOWSKI E.:] *Rozmowy o polskiej Koronie, przez E. Heleniusza*. T. 1. Kraków 1873.
- KALINKA W.: *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta*. Wyd. 2, cz. 1. Kraków 1891.
- KALINKA W.: *Sejm Czteroletni*. T. 1. Wyd. 4. Warszawa 1991.
- KĄDZIĘLA Ł.: *Rzewuski Kazimierz*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 34. Wrocław 1992—1993, s. 115—118.
- KLIMOWICZ M.: *Cudzoziemszczyzna i swojskość. Elementy kultury polskiej czasów Oświecenia*. W: *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*. Red. Z. STEFANOWSKA. Warszawa 1973, s. 169—185.
- KLIMOWICZ M.: *Oświecenie*. Warszawa 1972.
- KLIMOWICZ M.: *Problemy literatury*. W: *Polska w epoce Oświecenia. Państwo, społeczeństwo, kultura*. Red. B. LEŚNODORSKI. Warszawa 1971, s. 280—288.
- KONOPCZYŃSKI W.: *Dzieje Polski nowożytnej*. T. 2: 1648—1795. Warszawa 1936.
- KONOPCZYŃSKI W.: *Sejm grodzieński 1752 roku*. Lwów 1907.
- KRASZEWSKI J.I.: *Polska w czasie trzech rozbiorów 1772—1799. Studia do historii ducha i obyczaju*. T. 2. Warszawa 1902.

- KRAUSHAR A.: *Sprawa Dogrumowej przed sądem marszałkowskim 1785 roku*. W: IDEM: *Drobiazgi historyczne*. T. 1. Petersburg—Kraków 1891, s. 245—316.
- KRIEGSEISEN W.: *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1991.
- LITYŃSKI A.: *Sejmiki ziemskie 1764—1793*. Katowice 1988.
- LITYŃSKI A.: *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią. Zagadnienia wybrane*. W: *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*. Warszawa 1996, s. 134—141.
- ŁASZEWSKI R.: *Pozycja sejmików przedsejmowych w systemie politycznym Polski stanisławowskiej*. W: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. Red. J. MALEC, W. URUSZCZAK. Kraków 2001, s. 139—144.
- ŁASZEWSKI R.: *Sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej. Problemy organizacji i porządku obrad*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 83. Prawo 1977, z. 15, s. 107—112.
- ŁASZEWSKI R.: *Sejm polski w latach 1764—1793. Studium historyczno-prawne*. Warszawa 1973.
- MACIEJEWSKI J.: *Geneza i charakter ideologii republikańców 1767—1775*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1971, t. 17, s. 45—82.
- MACIEJEWSKI J.: *Wstęp*. W: *Literatura barska (antologia)*. Oprac. J. MACIEJEWSKI. Wrocław 1976, s. III—XCVIII.
- MICHAŁSKI J.: *Lipiński Józef Kazimierz*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 27. Wrocław 1983, s. 389.
- MICHAŁSKI J.: *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 17. Wrocław 1972, s. 626—627.
- MICHAŁSKI J.: *Sejmiki poselskie 1788 roku*. „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51.
- MICHAŁSKI J.: *Sejm polski w czasach panowania Stanisława Augusta*. W: *Historia sejmu polskiego*. T. 1. Red. J. MICHAŁSKI. Warszawa 1984.
- MICHAŁSKI J.: *Stanisław August Poniatowski*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 41. Wrocław 2002, s. 620.
- MICHAŁSKI J., NOWAK-ROMANOWICZ A.: *Ogiński Michał Kazimierz*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 23. Kraków 1978, s. 624—627.
- MIKULSKI T.: *Walka o język polski w czasach Oświecenia*. W: T. MIKULSKI: *Ze studiów nad Oświeceniem. Zagadnienia i fakty*. Warszawa 1956.
- MORAWSKI K.M.: *Ignacy Potocki*. Cz. 1: 1750—1788. Warszawa 1911.
- ORMAN E.: *Sanguszko Hieronim Janusz*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 34. Wrocław 1992—1993, s. 484—485.
- PRZEŹDZIECKI A.: *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*. T. 1. Wilno 1841.
- PUŁASKI K.: *Korespondencja Michała Jerzego Mniszcha, marszałka W. Kor. z lat 1783—1790*. W: PUŁASKI K.: *Szkice i poszukiwania historyczne*. T. 2. Petersburg 1890.
- PUŁASKI K.: *Lipińscy herbu Brodzisz i herbu Gozdawa*. Wiedeń 1922.
- ROSNER A.: *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 21. Wrocław 1976, s. 480—484.
- ROSTWOROWSKI E.: *Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty*. „Kwartalnik Historyczny” 1987, R. 94, nr 3, s. 19—34.
- ROSTWOROWSKI E.: *Mierzejewski Józef Wojciech*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 21. Wrocław 1976, s. 12—15.
- ROSTWOROWSKI E.: *Mokronowski Andrzej*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 21. Wrocław 1976, s. 586—593.
- ROSTWOROWSKI E.: *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*. Warszawa 1966.
- ROSTWOROWSKI E.: *Potocki Stanisław Szczęsny*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 28. Wrocław 1978, s. 186.

- ROSTWOROWSKI E.: *Rzeczpospolita w okresie rządów Rady Nieustającej*. W: *Historia Polski*. T. 2: 1764—1864, cz. 1: 1764—1795. Red. S. KIENIEWICZ, W. KULA. Warszawa 1958.
- ROSTWOROWSKI E.: *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*. Warszawa 1957.
- SCHMITT H.: *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane przeważnie na niewydanych dotąd źródłach*. T. 3. Kraków 1867.
- STARCZEWSKI E.: *Widma przeszłości*. Kraków 1929.
- STROYNOWSKI A.: *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*. Łódź 2006.
- STROYNOWSKI A.: *Polityczne cele oświeconego sarmatyzmu*. W: *Język. Religia. Tożsamość*. T. 10: *Znamiiona tożsamości*. Red. G. CYRAN, E. SKORUPSKA-RACZYŃSKA. Gorzów Wielkopolski 2013, s. 123—138.
- STROYNOWSKI A.: *Zmiany sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej przed ostatnim „wolnym” sejmem w 1786 r.* „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1996, z. 58, s. 83—102.
- SZCZYGIELSKI W.: *Oświecony elitaryzm w Polsce w XVIII w.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1976, seria I, z. 4, s. 109—120.
- SZCZYGIELSKI W.: *Przełomy oświeceniowe w polskiej kulturze politycznej w drugiej połowie XVIII w.* „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1985, z. 22, s. 21—43.
- SZCZYGIELSKI W.: *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź 1994.
- SZUJSKI J.: *Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane*. T. 4, cz. 2. Kraków 1894.
- TOMCZYK G.: *Stronnictwo królewskie na sejmie 1776 roku*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1993, z. 49, s. 35—47.
- WANICZKÓWNA H.: *Boreyko Pius Franciszek*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 2. Kraków 1936, s. 325.
- WANICZKÓWNA H.: *Dogrumowa Maria Teresa*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 5. Kraków 1939—1946, s. 282—283.
- WŁODARCZYK J.: *Sejmiki łączyckie*. Łódź 1973.
- WOŁOŻYŃSKI R.: *Nassau-Siegen Karol*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 22. Wrocław 1983, s. 591—595.
- ZAHORSKI A.: *Komarzewski Jan Baptysta*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 13. Wrocław 1967—1968, s. 380—383.
- ZAKRZEWSKI A.B.: *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI—XVIII w.)*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, t. 5, s. 139—149.
- ZIELIŃSKA Z.: *Potocki Roman Ignacy Franciszek*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 28. Wrocław 1984—1985, s. 4.
- ZIELIŃSKA Z.: *Sapieha Aleksander*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 34. Wrocław 1992—1993, s. 566.
- ZŁOMSKA M.: *Orłowski Jan Onufry*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 24. Wrocław 1979, s. 225—226.

Andrzej Stroynowski

The causes and the effects of the division of the sejmik of Podolia in 1786

Summary

The division of the sejmik of Podolia in 1786 went beyond the context of a mere struggle for the seats in the assembly. The local activists of the court party decided to divide the sejmik thanks to

the appropriate support of the nobility and thanks to the fact that they started its session in a church which did not feature a tradition of holding sessions of an assembly. Despite this violation of the law their sejmik was recognised by the majority in the assembly during the expulsions from the assembly, which was a result of the overwhelming superiority of the supporters of the court. Another result of this violation of the law and customs was such antagonisation of those who participated in sessions that debate could not be brought under control and the session adjourned with the rejection of the bills of the reform of military regulations. Such a result of the division of the Podolia sejm was foreseeable. In this situation a question was made about the aims of the court which must have been significant enough that it was worthwhile to run the risk of the failure of the attempts at a military reform for the sake of the realisation of these aims. An intention to demonstrate before Petersburg the inability to bring the sejm under control in the context of the emergence of a strong opposition could have been an undercurrent of this intention. However, a more likely reason for this was the intention to discredit Prince Adam Czartoryski, whose ideological and cultural activities in Puławy began to endanger the king's monopoly for propagating the ideas of the Enlightenment in the country. Whereas a permanent result of the division of the session in Kamieniec Podolski, which was unexpected by the court, was the elaboration of the bill of the reform of the regional assemblies by the Potocki family, which was realised until the sessions of the Four-Year Sejm.

Andrzej Stroynowski

Die Ziele und die Folgen von der Zerspaltung des podolischen Landtages im Jahre 1786

Zusammenfassung

Die Zerspaltung des podolischen Landtages im Jahre 1786 gehörte nicht zum normalen Kampf um Abgeordnetenmandate. Lokale Aktivisten der Hofpartei haben sich entschieden, den Landtag zu zerspalten, ohne sich vorher um Unterstützung des Adels zu bemühen, und eröffneten die Debatte in der Kirche, die keine Versammlungstradition pflegte. Trotz der Gesetzesübertretung erlangte der Landtag Ansehen bei der Parlamentsmehrheit während der Landesvertreibung wegen überwältigender Mehrheit von Hofanhängern. In Folge der Widerhandlung wurden die Abgeordneten so sehr entzweit, dass die Diskussion in den Griff nicht bekommen werden konnte und der Landtag den Projekt der Reform von Dienstvorschriften abgelehnt hat. Mit solch einer Folge der Zerspaltung des podolischen Landtages musste schon gerechnet werden. Was für Ziele schwebten dem Handeln des Hofes vor, dass er für Verwirklichung der Ziele den Misserfolg der Reform in der Armee wagte. Vielleicht wollte der Hof dem Petersburg zeigen, dass sich der Landtag wegen der starken Opposition nicht beherrschen lässt. Eine wichtigere Ursache war jedoch die Bestrebung, den Fürsten Adam Czartoryski zu kompromittieren, denn seine ideologische und kulturelle Tätigkeit in Puławy drohte dem königlichen Monopol für Verbreitung der Aufklärungsideen. Eine dauerhafte obwohl vom Hof unerwartete Folge der Landtagzerspaltung in Kamjanez-Podilskyj war die von Familie Potocki entworfene Reform von Landtagen, was aber erst während des Vierjährigen Sejms realisiert wurde.